

RENA'S BELOFTE

Rena Kornreich Gelissen
met Heather Dune Macadam

Rena's belofte

*Love
Rena*

the house of books

Oorspronkelijke titel: *Rena's Promise*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Beacon Press, Boston 1995

© Rena Kornreich Gelissen en Heather Dune Macadam, 1995, 2015

Published by arrangement with Beacon Press, Boston

© Vertaling uit het Engels: Sylvia Wevers, 2017

© Nederlandse uitgave: The House of Books, Amsterdam 2017

Omslagontwerp: bij Barbara, Amsterdam

© Omslagfoto: iStockphoto / the Gelissen and Brandel families

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 443 5131 6

ISBN 978 90 443 5132 3 (e-book)

NUR 320

www.thehouseofbooks.com

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

The House of Books is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Lieve mama en papa,
Dit boek is voor jullie. In mijn gedachten vertel ik het al vijftig jaar.
Nu staat het eindelijk op papier en hoef ik het niet meer te vertellen.
Liefs, Rena*

*En voor Dankka:
Zonder jou zou er geen verhaal zijn.*

Mensen lijken meer op elkaar dan ze van elkaar verschillen. En geen enkel menselijk wezen kan menselijker zijn dan een ander.

– Maya Angelou

Leviticus 19:33-34

Iemand die als vreemdeling in jullie land verblijft, mag je niet onderdrukken. Behandel de vreemdelingen die bij jullie wonen als geboren Israëlieten. Heb hen lief als jezelf...

Voorwoord

Het hart is zo groot als het is, dus ik haat niet.

Haten is Hitler laten winnen.

– Rena Kornreich Gelissen

‘Wat betekent het voor jou?’

Dat was de vraag die de vrouw mij stelde op het dak van een appartement in Brooklyn. We genoten van een barbecue en vierden dat het precies twintig jaar geleden was dat *Rena's Promise* was uitgekomen. Zij was zojuist aan mij voorgesteld als een belangrijk persoon in de Holocaust-community (ik zal niet zeggen wie), en haar vraag kwam ongetwijfeld voort uit het feit dat ik als niet-joodse Amerikaanse – een sjikse nog wel! – de coauteur was van dit boek.

Tot op dat moment was de vraag nooit in me opgekomen of de Holocaust iets was wat privé moest blijven en niet gedeeld moest worden met de rest van de wereld.

Toen ik de eerste editie schreef, had ik te weinig geld om naar Polen te reizen. En nadat het boek in 1995 gepubliceerd was, was ik – ondanks dat ik door Peter Matthiesen en de Zen Peacemakers uitgenodigd was om naar Auschwitz te reizen – mentaal en emotioneel niet klaar voor de fysieke realiteit van het kamp. Het zou nog bijna twintig jaar duren voordat ik zover was. Uiteindelijk ondernam ik de reis in 2012, waarbij ik eerst naar Poprad in Slowakije

reisde waarvandaan het eerste transport van 998 meisjes vertrok.* Ik arriveerde op de avond voor de dag dat het precies zeventig jaar geleden was dat het eerste transport vanaf dat treinstation vertrok en ik merkte dat ik niet de enige was die deze meisjes herdacht. Er waren kaarsen en bloemen en er lagen stenen onder een gedenkplaat waarop stond: OP DEZE PLEK BEVOND ZICH HET TREINSTATION WAARVANDAAN OP 25 MAART 1942 HET EERSTE TRANSPORT VERTROK NAAR HET DODENKAMP AUSCHWITZ MET AAN BOORD CIRCA DUIZEND SLOWAakse JOODSE MEISJES. De zeventigste gedenkdag was in Slowakije een grote gebeurtenis. De regering subsidieerde een herinneringstrein met overlevenden, studenten en scholieren, zelfs de Slowaakse minister-president Iveta Radičová en de vicepremier Jan Figel, reisden van Poprad naar Oświęcim in Polen om deze meisjes te eren. In veel delen van Oost-Europa is het verhaal van het eerste transport zeer bekend, maar in het Westen ontmoet ik telkens mensen die er geen idee van hebben dat het eerste transport van joden naar Auschwitz geheel uit vrouwen bestond, zoals de eerste vier transporten vanuit Slowakije. Op 3 april 1942 waren er 4760 joodse vrouwen geregistreerd in Auschwitz.

Op de avond dat ik op het treinstation in Poprad in Slowakije arriveerde, gebeurde er nog iets anders. Ik trof de familie van Adela Gross en zij ontdekten mij. De familieleden van Adela die het overleefd hadden reisden jaarlijks naar Poprad om hun zeventienjarige zus en tante die in 1942 verdwenen was te eren. Zeventig jaar later ontdekten ze eindelijk wat er in Auschwitz met Adela gebeurd was – dankzij dit boek.

Na mijn reis in 2012 heb ik andere families ontmoet wier moeders, dochters en/of nichten samen met Rena op het eerste trans-

* In de geschiedenis werd altijd gesproken over 999 vrouwen die op het eerste transport zaten, maar toen de lijsten werden vergeleken (er zijn twee lijsten: de transportverzamellijst en de kampregistratielijst), ontdekte ik dat het er in werkelijkheid 998 waren. Er was sprake van een administratieve fout.

port hebben gezeten. Een van die familieleden liet mij de originele lijst zien in de archieven van Yad Vashem in Israël. Op dit bijzondere document staan de 998 namen van het eerste transport. De lijst vormde de inspiratie voor deze nieuwe uitgebreide editie, waarin de laatste informatie over de eerste joodse vrouwen in Auschwitz verwerkt is. We weten nu dat er op het eerste transport 297 tieners, 521 vrouwen van in de twintig, 151 vrouwen van in de dertig, 40 vrouwen van in de veertig en een vrouw (Etela Jagerova) van 58 zaten. Was zij een moeder of grootmoeder die de plaats van haar dochter of kleindochter innam? Dat is iets wat we nooit zeker zullen weten. Wat we wel weten, is dat zij op 5 september 1942 stierf.

Een van de meest opmerkelijke dingen die uit deze lijst blijkt, is hoeveel meisjes familie van elkaar waren. Het is niet alleen het verhaal van Rena en haar zus Danka. Er waren veel andere zussen in het kamp: Erna en Fela Dranger die ook uit Tylicz in Polen kwamen, en de zusjes Schwarzova (Mimi, #1066; Celia, #1064; Regina, #1065), die het alle drie op wonderbaarlijke wijze overleefd hebben.

Lydia Marek, die mij in Yad Vashem hielp om deze lijst te vinden, is de dochter van Marta Mangelova (#1741), die samen met zeven nichtjes overleefde dankzij het feit dat een van hen aangewezen werd als blokoudste. Zij kon haar familieleden naar haar blok laten komen en over ze waken. Er zijn andere verbazingwekkende voorbeelden van mensen die het overleefd hebben, maar van veel van de meisjes die in maart 1942 weggehaald werden bij hun families eindigde het leven in Auschwitz.*

Waarom is het verhaal vandaag de dag nog zo belangrijk? Waarom zouden we aandacht besteden aan de geschiedenis van deze

* Hoewel de gegevens omtrent de dood van vrouwen niet accuraat bijgehouden werden en de *Sterbebücher* van Auschwitz deels vernietigd zijn, weten we nu dat meer dan tweehonderd vrouwen van het eerste transport overleden in de eerste zes maanden in Auschwitz-Birkenau. Meer dan vijftig van hen waren tieners. (Bron: Yad Vashem en de *Partial Death Record of Auschwitz Death Camp*).

jonge vrouwen? Wat betekent het voor jou? Ik hoop dat je door dit boek te lezen een antwoord zult vinden op deze vragen.

Sinds 1995 hebben veel meer overlevenden zoals Rena hun relaas over hoe ze de Holocaust overleefd hebben opgeschreven. Zij willen hun verhaal doorgeven aan volgende generaties. Onder deze getuigenissen is Rena's verhaal nog steeds uniek, niet alleen vanwege de tijd die ze in de kampen heeft doorgebracht, maar ook omdat zij op het eerste transport zat (waar historici nu naar verwijzen als 'het eerste geregistreerde massale transport').*

Omdat zij zo'n lange periode in Auschwitz heeft gezeten, heb ik gekozen voor voetnoten in plaats van eindnoten, om zo een tijdlijn te creëren. Ik heb deze methode gehanteerd toen ik Rena's ervaringen ordende. Het was onmogelijk om haar verhaal zonder historische context te plaatsen. Soms konden we alleen uitgaan van het weer om er een idee te hebben van wanneer een gebeurtenis plaatsvond. Door jou als lezer een vergelijkbare tijdlijn te geven om te volgen, zul je het historische perspectief hebben dat Rena niet had toen ze in de kampen verbleef. Ik heb ook gedaan wat ik kon om waarheidsgetrouw te blijven aan de weersomstandigheden van die tijd – voor zover er feitelijke informatie is – en heb die feiten verzameld met behulp van historische gegevens omtrent het weer.

Twintig jaar geleden, toen we dit boek voor het eerst schreven, hadden wij zulke informatie niet tot onze beschikking. We hadden Rena's verhaal, het werk van de historici Danuta Czech, John Roth en Carol Rittner, en veel meer hadden we niet. Irena Strzelecka, destijds hoofd research aan het Pánstwowe Museum in Auschwitz, had voordat zij Rena ontmoette nooit eerder iemand ontmoet van het eerste transport en zij gebruikte delen van Rena's verhaal in

* Deze mening is voor het eerst geregistreerd in de *'Endlösung der Judenfrage'* (Strzelecka, 'Women').

haar eigen bijdrage aan *The Tragedy of the Jews of Slovakia*.

Tot die tragedie behoorde ook dat de Slowaakse overheid mensen als slaaf verkocht aan de *Reichssicherheitshauptamt* en dat zij vervolgens uit hun familie en uit de geschiedenis verdwenen. Deze vrouwen kunnen wij nu terugschrijven in de geschiedenis. We weten wie zij waren en wij kunnen hen in herinnering houden door hun namen te herdenken.

Onder deze overlevenden zijn talloze inspirerende verhalen van zussen, nichtjes en vriendinnen die elkaar hielpen om te overleven. Zij behoorden echter tot een generatie die er vooral voor koos om te zwijgen over hun nare ervaringen, hetzij om hun kinderen of echtgenoten te beschermen, of omdat zij simpelweg niet wilden terugdenken aan de periode van ruim drie aangrijpende jaren in de kampen. Ik heb een vrouw ontmoet die met een rabbijn getrouwd was maar nooit aan iemand in haar synagoge heeft verteld dat zij op het eerste transport naar Auschwitz zat.

Er zijn zoveel redenen waarom Rena ervoor koos haar verhaal te delen, maar op de allereerste plaats wilde zij al die mensen eren die haar hebben geholpen. En deze altruïstische wens bracht mij ertoe mezelf aan haar verhaal te wijden. Onze samenwerking begon met het schudden van elkaars hand, niet met een juridisch document, en omdat ik een arme student was met een baantje in een kopieer-shop met een salaris van amper boven het minimumloon, gaven Rena en haar man John mij een maandelijkse tegemoetkoming van vijftig dollar om de benzine van te betalen. Zo is het begonnen. Elke zaterdagochtend, na mijn gewone werkweek, reed ik de 265 kilometer naar hun huis en luisterde ik naar Rena's verhaal. Jaren nadat het boek was gepubliceerd reed ik nog steeds op verjaardagen en in de vakanties naar Rena en haar man, en soms gewoon omdat we elkaar misten.

Wat voor Rena het belangrijkste was om met je te delen, zijn alle kleine heldhaftige acties die haar leven hebben gered. Veel men-

sen die haar geholpen hebben waren boeren, krijgsgevangenen of niet-joden. Of het nu de Poolse vrouw was die haar stiekem twee aardappels en twee hardgekookte eieren gaf tijdens de dodenmars of de medegevangenen die de was droogden die medicijnen naar haar toe smokkelden, elk gebaar was voor haar even belangrijk als de imponerende acties door mensen als Oskar Schindler of de koning van Denemarken. De aardappels die de Poolse vrouw haar heimelijk overhandigde, gaven Rena de moed om door te gaan, niet alleen omdat het haar fysieke voeding gaf, maar ook omdat het haar geestelijk steun gaf. Dat gebaar zei: Ik zie je. Je hebt honger. Je bent een mens.

Door haar verhaal aan ons te vertellen, hoopte Rena ook dat de pijn van haar ervaringen zou afnemen. Tijdens het schrijven van dit boek had ze veel nachtmerries en vaak belde ze me 's ochtends meteen op omdat ze zich een incident herinnerde dat ze vergeten was te vertellen tijdens ons weekend samen. De pijn van haar herinneringen is nooit helemaal verdwenen, maar ze zei vaak dat de brieven die ze van lezers ontving haar geholpen hebben. Wanneer ze zich depressief of verdrietig voelde, las ze samen met haar man, John, de brieven. Ze belden me vaak en lazen haar fanmail hardop voor, en ook de persoonlijke briefjes die ze aan iedereen terugschreef. Ze sloot de brieven aan haar lezers vaak af met: 'Liefs, Rena', en die woorden hebben we voor in dit boek ook afgedrukt. Deze twee simpele woordjes resumeren Rena's ethos en wat zij hoopte te bereiken met het vertellen van haar verhaal: *Rena's belofte* is haar brief aan jou.

Een van mijn favoriete anekdotes die Rena me verteld heeft was toen zij werd geïnterviewd door psychologiestudenten van de Brown-universiteit. 'Ik voelde me zo dom tussen al die slimme mensen,' vertelde ze me. 'Ze vroegen mij hoe ik Auschwitz heb kunnen verwerken en ik antwoordde: "Ik kreeg baby's."'

Rena was niet dom. Ze had dan misschien alleen de basisschool en schaamde zich omdat zij een 'boerenmeid' was tussen die beter

opgeleide personen, maar zij wist dat de enige manier om genocide te overleven is om leven te creëren en haat te vervangen door liefde. Dat is haar nalatenschap aan ons.

Ik zat aan haar sterfbed toen zij in 2006 overleed en hield een van de redes tijdens de begrafenisplechtigheid. Ik mis haar vrijwel dagelijks en waar ter wereld ik ook ben, raap ik roze steentjes op om bij haar graf te leggen als ik dat bezoek. Ze was dol op de kleur roze.

Ik hoor nog steeds haar stem in mijn hart en in mijn hoofd, en ik hoop dat jij haar stem kunt horen wanneer je haar verhaal leest. Dat ik Rena heb ontmoet en haar verhaal voor haar heb opgeschreven, heeft mij tot een beter mens gemaakt. Rena was altijd de eerste die de onderdrukten verdedigde, het maakte niet uit wie je was. Ze wist dat het allerkleinste vriendelijke gebaar een erkenning is dat de ander een mens is en daarom is medeleven zo belangrijk.

‘Wat betekent het voor mij?’ Ik herhaalde de vraag en glimlachte naar de vrouw die voor mij stond, zoveel jaar geleden. ‘Ik ben een vrouw. Ik ben een mens.’

In 2011 werd de Rena's Promise Foundation opgericht als een belofte om een meer oecumenische wereld te creëren, vrij van vooroordelen, racisme en haat. Voor meer informatie over de Rena's Promise Foundation en als je wilt helpen om Rena's boodschap uit te dragen, zie Rena's Promise, www.RenasPromise.com. Je vindt er een interactieve tijdslijn over vrouwen in Auschwitz, onze blog met een kroniek van historische jaardagen en informatie over het Promise Project dat gericht is op meer kennis over wat er gebeurd is met de eerste vrouwen in Auschwitz.

Rená's favoriete foto van ons samen, genomen in de kamer waar zij mij haar verhaal vertelde.

Proloog

Ik raak het litteken aan op mijn linkeronderarm, net onder mijn elleboog. Ik heb de tattoo chirurgisch laten verwijderen. Er waren zoveel mensen die niet op de hoogte waren, ik kreeg zoveel vragen: ‘Wat betekenen die nummers?’; ‘Is dat je adres?’; ‘Is dat je telefoonnummer?’

Wat moest ik zeggen? ‘Dat was drie jaar en eenenveertig dagen lang mijn naam?’

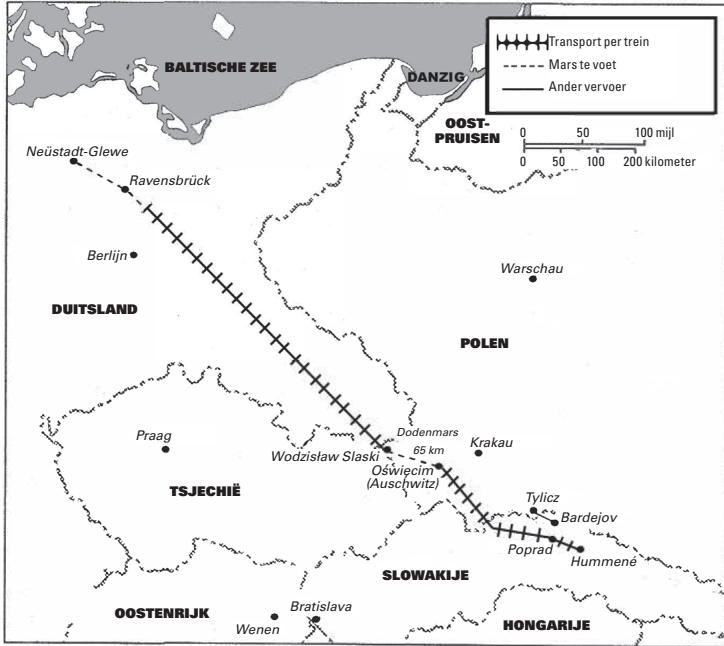
Op een dag bood een vriendelijke dokter mij aan het voor mij te verwijderen. ‘Dat is geen liefdadigheid,’ verzekerde hij me. ‘Het is het minste wat ik kan doen als een Amerikaanse jood. Jij was daar, en ik niet.’

En dus koos ik ervoor de vragen van mijn arm te laten wegsnijden, maar niet uit mijn gedachten... daaruit kunnen ze nooit worden gewist. Het stukje huid dat de dokter operatief verwijderde zit in een potje met formaldehyde, waardoor het vlees griezelig groen is geworden. De tattoo zal intussen wel vervaagd zijn, ik heb het niet gecheckt. Ik heb het niet nodig om me te helpen herinneren. Ik weet wie ik ben.

Ik weet wat ik was.

Ik zat op het eerste transport naar Auschwitz. Ik was nummer 1716.

– *Rena Kornreich Gelissen*
Januari 1994

Ren's reis door Europa in de oorlog

Rena

Het is een frisse zaterdagochtend in januari als ik in mijn auto door de heuvels van North Carolina rijd, waar de toppen van het Blue Ridge-gebergte een blauwgrijze horizon vormen, als golven die gevangen zijn in de tijd. Wanneer ik de laatste haarspeldbocht neem en de oostelijke grens passeer, stikt mijn adem. Zonlicht breekt door een wolkenbank boven de vallei van Asheville, als een goed voorteken.

Ik hou van dit ritje. Ik krijg er altijd energie van, het verlicht mijn geest en hart. En dat is goed want in de komende vier maanden zal ik dit ritje elk weekend maken, en de plek waar ik heen rijd is allesbehalve licht. Ik ben op weg om een van de weinige overlevenden van het eerste transport van joodse vrouwen naar Auschwitz te ontmoeten, een vrouw die na bijna vijftig jaar zwijgen eindelijk heeft besloten haar verhaal te vertellen.

Ik heb slechts twee keer eerder met Rena gesproken en ik geloof dat we deze afspraak nu al maanden hebben uitgesteld, maar nu de vakanties echt voorbij zijn en de sneeuwstormen eindelijk zijn gaan liggen, hebben we geen excuus meer. Mijn gedachten buitelen over elkaar heen. Ik voel me niet gemakkelijk onder de taak die ik op het punt sta op me te nemen. Rena helpen om haar verhaal op te schrijven, zonder dat een van ons verdrinkt in de onderstroom van pijnlijke herinneringen, zou voor een psycholoog al een grote opgave zijn – en ik ben slechts een schrijver.

Toch heb ik zo mijn redenen om met Rena te werken. Mijn familie bestond uit quakers en voor en tijdens de Burgeroorlog

verborgen zij net ten noorden van de Mason-Dixonlijn slaven. Mijn grootmoeder was de eerste restauranteigenaar die openlijk leden van de NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) verwelkomde toen zij naar de stad kwamen om te strijden voor burgerrechten. Ik groeide op in de wetenschap dat als mijn familie in Europa was geweest ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, wij ons leven geriskeerd zouden hebben om de joden en waarschijnlijk ieder ander die het doelwit van de nazi's was te redden. In het afgelopen jaar ben ik vrijwilliger geweest in een rouwadviescentrum van een hospice waar ik kinderen die hun ouders of belangrijke vertrouwenspersonen hadden verloren heb geholpen een boek te schrijven over het verdriet. Nu sta ik op het punt om net zo'n verhaal te proberen te schrijven, maar dan een van een veel grotere omvang. Tenminste, als Rena me aardig vindt. Eigenlijk ben ik bang dat ik in haar ogen tekortschiet omdat ik niet joods ben, omdat ik niet Pools ben, omdat ik Amerikaans ben en omdat ik jong ben. Misschien ben ik niet de meest geschikte persoon voor deze taak.

De eerste keer dat we elkaar aan de telefoon spraken was ik *pierogi* en *kolbász* aan het klaarmaken voor het avondeten.

'Ben jij Pools?' vroeg ze enthousiast.

'Nee,' zei ik. 'Ik vind pierogi gewoon lekker. Vroeger aten we dat in een eettentje aan de Lower East Side in New York dat de hele avond geopend was.'

'Dat restaurantje vind ik wel leuk denk ik!' Dankzij de pierogi hadden we meteen een klik.

Rena's huis ligt in een smalle vallei, met een weiland vol grazende koeien erachter. Aan de horizon liggen de weelderige rondingen van het zuidelijke gebergte die ons aan alle kanten omsluiten. Op de oprijlaan orden ik mijn gedachten en voordat ik uit de auto stap pak ik mijn boekentas. Ik heb er iets minder dan twee uur over gedaan om van Piedmont in North Carolina, waar ik woon,

hiernaartoe te komen. Het is hier frisser maar de zon is krachtig en hoewel de wind winters aanvoelt is hij niet zo gemeen.

Binnen word ik hartelijk begroet door John, Rena's man. We schudden elkaar de hand en hij roept: 'Mama! Er is hier een prachtige dame voor jou!'

Rena loopt gehaast door de gang naar de keuken, een kleine dynamo van energie. Ze is heel anders dan ik had verwacht. Ze is levendig, vrolijk, kletserig. 'Papa, bied haar een stoel aan. O, wat ben jij lang!' Ze kijkt me glimlachend aan.

'Is dat zo? Ik ben de kleine van de familie.'

'Ik ben de lange van mijn familie.' Haar ogen fonkelen.

'Heather, kom eens kijken naar Rena's linnenkasten!' John gebaart me hem te volgen door de gang.

'Jan, nee!' Ze vermaant hem in het Nederlands, maar voegt er omwille van mij in het Engels aan toe: 'Je maakt me verlegen.'

'Mama, je bent gisteren de hele dag bezig geweest om alles aan kant te krijgen. Laat Heather op zijn minst je harde werk zien. Hoe komt ze er anders achter?'

'Dat is niet waar. Ze zien er altijd zo netjes uit,' zegt ze trots.

Wanneer ze me het prachtige linnen laat zien dat ze in de loop van de jaren verzameld heeft, zegt ze zachtjes tegen me: 'Ik heb geen linnengoed of erfstukken van mijn familie. Ik heb het allemaal op rommelmarkten gekocht. Ik ben tot drie uur 's nachts aan het schrobben geweest om vlekken te verwijderen waarvan andere mensen dachten dat die er onmogelijk uit konden.'

'Kijk. Nou weet Heather hoe netjes en zorgvuldig je bent. Heather, ruim jij je linnenkasten op als wij jou komen bezoeken?' vraagt John plagerig.

'Ik heb geen linnenkasten,' zeg ik en als grap erachteraan: 'Jullie mogen al van geluk spreken als ik de boel afstof.'

Rena pakt me bij mijn arm. 'Waag het niet voor mij te gaan poetsen! Ik poets te veel. Als ik nerveus ben kan ik er niet mee ophouden.'

Ons geplaag is luchthartig en vriendelijk. Er hoeft geen ijs gebroken te worden. Het is alsof we elkaar al jaren kennen. En deze ontmoeting, die bedoeld was als proef, verandert al gauw in acceptatie. Binnen dertig minuten nadat ik Rena heb ontmoet weet ik dat ik alles wat in mijn vermogen ligt wil doen om haar te helpen, en binnen dezelfde tijd heeft zij mij voor de rest van haar leven in haar hart gesloten.

‘Ik wil gewoon dat mijn kinderen op een dag mijn verhaal lezen,’ zegt ze. ‘Ik kan het niet aan ze vertellen. Ik heb het geprobeerd, maar het is te moeilijk.’ En op die eerste dag weet ik dat als er iets is wat ik voor haar kan doen, het dit is. Ze verdient het.

In het souterrain, waar we het komende jaar heel wat uren zullen vertoeven om het verleden boven te halen en geesten te omhelzen, vlamt een gashaard. Er hangt een roodachtige gloed in de kamer door de roze vitrage die ze voor de ramen heeft gehangen. Vanuit de roze kamer met de haard leidt ze me naar de aangrenzende kamer waar de familiefoto’s hangen. De muur is verdeeld in twee segmenten: links de familie Gelissen uit Nederland en rechts de familie Kornreich uit Polen. In het midden hangt de trouwfoto van Rena en John en hangen foto’s van hun kinderen. Rena vertelt dat ze geen enkele foto van voor de oorlog gehad zou hebben als haar oudste zus, Gertrude, niet voor de oorlog naar Amerika was verhuisd.

Haar moeders bruidsfoto toont een prachtige vrouw met donkere hertenogen. Ze draagt een hooggesloten victoriaanse kanten kraag om haar hals en haar haar is zo elegant opgestoken dat je niet zou zeggen dat ze een pruik draagt. ‘Hoi, mama...’ Rena kust haar vingers en raakt daarmee het gezicht op de foto aan.

‘Hoe heette zij?’ vraag ik.

‘Sara.’

Naast de foto van mama hangt een zwart-witfoto van het gezin Kornreich van ver voor de oorlog. ‘Weet je, toen we naar North Carolina verhuisden, dacht ik bij mezelf, ik heb mijn nummer laten

Mama

Van links naar rechts: Danka, mama, Zosia, papa, Rena

verwijderen, niemand kent mij hier, ik kan het allemaal achter me laten,' zegt Rena. 'Op dat moment besloot ik om er nooit meer over te praten. Het was het niet waard.'

'En waarom besloot je het Corrine te vertellen?' Ik noem de naam van onze gemeenschappelijke vriendin.

'Ik weet het niet!' Rena lacht. 'Het was zo raar.' Ze spert haar ogen open wanneer ze nog eens vertelt hoe onze ontmoeting tot stand is gekomen. 'Ik koos een verkeerd nummer maar de stem aan de andere kant van de lijn kwam me bekend voor. "Spreek ik met Corrine van de tennisclub?" vroeg ik. "Ben jij Rena?" vroeg zij.'

Rena imiteert de stemmen, speelt de conversatie na waardoor het lijkt alsof deze direct voor mij plaatsvindt.

'Ik wilde iemand anders bellen maar kreeg haar aan de lijn. We vonden het allebei zo grappig, want zij was een paar weken weg geweest. "Hoe gaat het met je?" vroeg ik. "Ik heb je al een poos niet gezien."

"Ik heb een moeilijke periode achter de rug," zei ze.

Ze zei dat haar verleden pijnlijk was en het volgende wat ik zei was: "Ik weet hoe dat is. Ik heb in Auschwitz gezeten." Ze was geschokt en vroeg me er van alles over. Ik vertelde haar dat ik het verhaal al vijftig jaar lang in mijn hoofd aan het schrijven was maar het niet op papier kon krijgen. "Ik heb iemand nodig met vriendelijke ogen die tegenover mij gaat zitten, het hele verhaal aanhoort en me helpt het op te schrijven." En Corinne zei: "Ik ken de juiste persoon."

'En hier ben je! En dat allemaal door het draaien van een verkeerd nummer.' Rena klopt op mijn knie. 'Heb ik je verteld wat ik dacht toen ik je de allereerste keer aan de telefoon sprak?' Ik schud mijn hoofd. 'Dat je pierogi at was het teken dat jij de juiste persoon bent voor mijn verhaal.' Ze lacht en ik lach met haar mee. Rena is verbazingwekkend vrolijk van aard en heeft een opgewekte manier van doen. Zelfs haar ogen lachen.

In eerste instantie dacht ik dat ik, om Rena's verhaal op te schrijven, alleen maar onze interviews hoefde op te nemen en dat ik de tapes vervolgens uit kon schrijven. Het was een goed plan: zij zou praten en ik zou luisteren, met mijn ogen, mijn oren en met de tinteling op mijn huid. Ik zou het opnemen en het voor haar uitschrijven. Maar Rena interviewen bleek geen gemakkelijke opgave te zijn.

Ik dacht dat ze me haar verhaal zou vertellen vanaf het begin van de oorlog tot aan het eind, van punt A naar punt B. Maar herinneringen komen niet altijd op lineaire wijze. Je geheugen doet hinkelspelletjes en is aan het touwtjespringen. Punt A was niet zo simpel te lokaliseren en ergens tijdens ons jaar van opgraven, delen en schrijven werd punt B punt Z. Rena had een fantastisch geheugen, maar het was volkomen associatief. Er buitelde een mengmoes van karakterschetsen als een waterval over me heen, de ene na de andere. Aan de oppervlakte leek er geen enkel organisatorisch verband te zijn. De buitengewone snelheid waarmee ze sprak en haar sterke accent hielpen ook niet erg. Er lag nog een hele berg werk voor mij, en het plan om de opnames uit te schrijven werkte niet. Eerder had ik de fout gemaakt om Rena een paar pagina's van wat ik rechtstreeks had uitgetypt te sturen. Ze was meteen van slag: 'Zo slecht is mijn Engels niet!'

En zo leerde ik hoe moeilijk het is om de stem van de verteller van een verhaal over te brengen op papier. Hoe kon ik het laten klinken alsof Rena tegen je sprak terwijl je aan het lezen was? Ik moest meer doen dan alleen typen... Ik moest een manier zien te vinden om Rena's geest over te brengen zoals zij die aan mij onthulde via het gesyncopeerde ritme van haar spraak en gebaren, via de vluchtigheid van haar stem.

De sterkste en meest pijnlijke herinneringen waren vaak de kortste – dan ging haar verhaal binnen dertig seconden over in tranen. Als een emotiearcheoloog groef ik voorzichtig rond die herinnerin-

gen. Een deel van dat gegraaf bracht mij bij de historische gegevens die de nazi's hadden bijgehouden, waar ik de feitelijke data kon vinden van veel van de dingen die Rena had meegemaakt. Ik bracht weken door met doorspitten van de archieven van Wake Forest University en met het doorwerken van de twee delen van Danuta Czechs *Auschwitz Chronicle*, op zoek naar de ijzingwekkende details en de bewijzen ter bevestiging in officiële documentatie. En toen ik die vond... het waren angstaanjagende momenten. Ik werd er stil van. Ik zat in mijn hokje in de Wake Forest-bibliotheek, staarde naar de gegevens over de nazi's en had het gevoel dat de wereld stilstond. Steeds weer opnieuw moest ik de realiteit onder ogen zien dat mijn kleine Rena – de kleine dynamo die in de plaatselijke supermarkt iedereen bij naam kende en die op straat vreemden groette – zulke exacte details kon vertellen dat het geen twijfel leed dat zij drie jaar en eenenveertig dagen lang getuige was geweest van de systematische vernietiging van vrouwen en kinderen. Hoe kon het dat zij dit alles verwerken moest en dat ze toch nog een hart had? Hoe deed zij dat?

Deze details zouden me helpen om de jaren dat zij gevangen had gezeten in kaart te brengen. Rena beschikte niet over een kalender en de meeste verhalen van overledenen gaan over hun laatste paar maanden of hooguit laatste jaar in de kampen. Ik had geen verhaal gevonden dat vergelijkbaar was met dat van Rena. Het was dus essentieel dat ik een manier vond om haar herinneringen in een historische context te plaatsen, niet alleen omdat de documentatie Rena's relaas met een buitengewone nauwkeurigheid staafde maar omdat het haar verhaal voorzag van een tijdlijn die zij nooit gehad had.

Wat je niet terugvindt in de historische gegevens zijn de opmerkelijke, humane daden door joden en niet-joden, Duitsers en Polen, waar Rena niet alleen getuige van was maar die haar ten deel vielen. Haar geschreven verhaal begon als een autobiografisch cadeau aan haar kinderen en ontwikkelde zich tot een hulde aan

de menselijkheid en de moed van al diegenen die haar hielpen te overleven. Ze wilde erkenning voor al die mensen en voor ieder afzonderlijk.

Die eerste dag in een zonnig weekend in januari nestelden we ons op de bank voor het vuur en klikte ik zachtjes mijn taperecorder aan.

‘Ik heb veel boeken over de Holocaust.’ Rena sprong op. ‘Wil je ze zien?’

Ze was zenuwachtig.

‘Laten we eerst praten.’ Ik sprak met een lage, rustige stem om haar zenuwen te kalmeren, dezelfde stem die ik zou opzetten bij een kind dat midden in de nacht ontwaakt na een nachtmerrie.

Ze keek me op haar hoede aan. Leunde weifelend achterover, streek haar broek glad, legde de tafelloper op het koffietafeltje voor haar recht. Legde het nog een keer recht. Ik voelde me net een tandarts die op het punt stond een kies te trekken.

Ze sperde haar ogen wijd open toen ze me vroeg: ‘Waar wil je dat ik begin?’